

Lengyel Gyula

A LÉLEK ISMERETBEN KÖNNYED, DE HITÉBEN

MEGKÜZDÖTT GÁRDONYI

„Istenben az ellentétek egybeesnek” – hangzik a középkorban megfogalmazott teológiai igazság. Az ember, mint istenképű, istenhasonmás teremtmény kiváltképpen szintézise számos ellentétnek, miként Teremtő Ura. Véges létező, végtelen vágyakkal; céljai magasabbak létbeli határainál, feszegeti és túllicitálni óhajtja létezése kereteit. Agyagedénybe zárt lélek sugár, ahogy Gárdonyi fogalmazta.

Egy művész emberben és munkásságában sűrítve, élesebben érhető tetten a kontradikciók. „*A nyelv a lét háza. A nyelv hajlékéban lakozik az ember. A gondolkodók, az írók, költők e hajlék őrzői*” – a nyelv misztikusaként is emlegetett **Martin Heidegger** megállapításának hiteles példázata Gárdonyi Géza. Akinek megfogalmazottan törekvése volt, hogy írásaiban magát olvassa az ember. Kijelenthető, az író mintegy lámpásként segíti olvasóját önmaga mélyre jutásában. Ez a fény ellentmondásból táplálkozott Gárdonyi esetében is. Az ember-lélek analizáláshoz szükség van megküzdött hitre, személyes Istenélményre, hiteles Jézus kapcsolatra. Ezek nyomában nyúlhat toll után az író, szólalhat meg a költő, vagy akár a pap is. Emberszeretet és lélekismeret kettőssége a szenvedésben, a szenvedélyesen megélt belső küzdelmek árán oldódhat eggyé.

„*Testvéreim, a szeretet nagy tanítómester, de érteni kell hozzá, hogyan szerezzük meg, mert nehéz szert tenni rá, drágán lehet hozzájutni, hosszú munkával és hosszú idő múltán.(...) Mert nemcsak pillanatnyilag, alkalomszerűen kell szeretni, hanem örökre.*” A

Karamazov testvérek **Zoszima sztarecének** szavai a 160 éve született írónk alkotásaiban, tökéletesen visszaköszönnek. Gárdonyi Géza édesanyjától örökölt nyugodtsága, átlagfeletti érzelmi intelligenciája szerencsésen ötvöződött édesapja világot bejáró és az igazságot szenvedélyesen kutató, érte bátran kiálló dinamizmusával. Magába építhette a szeretetet: az élet, s benne kiváltképpen az ember tisztelettel átítatott szeretetét. A világra sosem panaszkodott, jóllehet a 19. század utolsó évtizedeinek emberidegen impulzusai nem kedveztek a békés alkotásnak. Regénybeli hősei, mellékszereplői csakúgy, mint novellái alakjai az emberlélek ábrázolásának mesterművei. Minden túlzás nélkül kijelenthető, Gárdonyi túllépve minden mesterkéeltségen, álhumanizmuson, ideologizáltan erőltetett jellemábrázoláson, könnyedén és természetességgel jutott a lélek legbelsőbb feltárásiáig. Otthon érezte magát az emberi kapcsolatok ábrázolásában éppúgy, mint az állatvilággal (*Az órás kutyája*), a természettel való sajátos összefonódás megrajzolásában. Széles és színes spektrumon tárta fel az emberi lélek kimeríthetetlen gazdagságát. Erény vagy gyarlóság, szépség s galádság, érték és felszínesség, mélység, avagy sekélyesség, jó szándék vagy alattomoság lakhatnak bárkinek is lelkülete legmélyebb bugyrában. Legyen az jó vagy rossz, egyszer csak feltör, megmutatja tenmagát, hogy mi is lakozik benne. Olykor csendesen, szinte óvatosan, mint egy erecske a büszke sziklabércek hasadékában; máskor cunami-szerűen tódul, elsodorva mindent és mindenkit. Az olvasó megérintetté válik Gárdonyi lélek formázásaiban. Regénybeli és novellás jellemei úgy magatartásukkal, mint egy-egy gesztusukkal, viselkedésükkel, de leginkább verbális megnyilatkozásaikkal engedik, hogy beléjük láthasson a kíváncsi lapozgató. Lehet ideig, óráig **Jancsi**, ha úgy tetszik **János barát**, de akár **az Öreg Tekintetes**; **Réz Mátyás** és **Dorozsma Julianna** (*Egy este*), sőt, ha kedve és ideje úgy engedi **Mócs**

Zsiga (*A béna*). Gárdonyit olvasó belebújhat lelkületükbe, kipróbálhatja, mely jellemekben otthonos igazán, kikkel rokon a lelke. Az író spiritualitásukban ragadta meg karaktereit, egyedi s megismételhetetlen méltóságukban, vagy éppen méltatlanságukban ábrázoltan. Mindezt könnyed és laza narratív formában. Az ítélkezést az olvasói szabadság jegyében elkerüli. Mondjon ítéletet, kinek úgy van kedve, vagy éppen gyakorolja a megbocsájtást. Semmi erőlködés, semmi művészkedő ripacskodás. Gárdonyi Géza élet - ízes valóságburokba csomagolja személyiségüket, össze sosem keverve a valódit a valótlannal, a realitást a vízióval. Utóbbira példa a kortárs **Franz Kafka**, kinek úgy regénybeli, mint novellisztikus alakjai a képzelet s valóság nehezen beazonosítható egyvelegei. Gárdonyi nem is fertőtleníti a valóságból kiragadott alakjait. Ellenkezőleg, maguk a hősei, de még számos mellékszereplő is, kapcsolatrendszerükkel válnak jótékony hatást árasztóvá még egy közönséges környezetet is megneemesítve. Az író emberszeretete a személy végtelen tiszteletéből, a jellemet felemelni vágyakozó, azt a bizonyos másikat, másokat gazdagító szándékból táplálkozó agapé-szeretet. Mely viszonzást sem vár, csak ad és szolgál. A szeretet mindenképpen felettiségében fogant történetei léleképítő példák, hogyan képes az előítélettől szabadult lélek békét és engesztelődést építeni akár még egy ősi ellenségnek vélt másik ember, generációs nemzedék lelkéig visszakanyarodva (*Péter fája* novellában **Csemey Ida** és a **Keszte fiú** találkozásai). Napjaink Gárdonyi művet olvasójának megtisztító élményt jelent, önreflexióra sugalló utóhatást gyakorol e hiteles lélekanalízis. Munkássága a lélekábrázolás arzenálja. Legyen az középkori, avagy kortárs időkben megírt alkotás. Színes lélek-felhalmozódás, szembe menve a léleksorvasztás, lélek-mérgezés ördögi praktikáival, melyek

napjainkra igen széles tömegeket betegítenek meg, szinte gyógyíthatatlanul.

Egy mai kortárs esztéta, **Cseke Ákos** írja egyik könyvében: „*A görög anagnószisz annyit tesz 'olvasás', egyúttal azonban szószerinti értelemben azt is jelenti 'felismerés'. Az olvasás felismerése az olvasottak nyomában s azon túl megdöbbentő evidencia élményt nyújt anélkül, hogy felötlene bennünk a tévedés lehetősége. Valaminek, amit a szívünk mélyén mindig is vártunk, sejtettünk és tudtunk; de talán nem úgy, vagy nem teljesen úgy fogalmaztuk meg magunkban. Felfedezése egy olyan élet újra élése által, amely nem a mi életünk, s annak, amik vagyunk s nem vagyunk. Az olvasás aktusa bizonyos értelemben önfelszámoló aktus tehát; leteszi a könyvet, vagy talán még a kezében tartja. (...) Valaminek a hallása, valaminek a felismerése. Az ember bizonyos értelemben felismeri önmagát egy szóban, ami nem az ő szava. S ez a felismerés egy olyan történet részesévé avatja, amely mintha fogantatása óta hozzá tartozott volna. (...) Nem csoda, hogy a kereszténységben gyakran kötötték a megtérés élményét az írással, a Szentírással való találkozáshoz.*”

A Biblia, a Szentírás felülírhatatlan imádság, forrás, melyből a lelkek, a lámpások lámpásából merítenek erőt. Szentjánosbogár hasonlattal, picinyke fénynyaláb minden Istenbe kapaszkodó, Istent kereső, Istennel élő lélek. Gárdonyi Géza mélyen bibliás emberként áll irodalmunk vonulatában. **Írás a Bibliában - Az újszövetség** verséből kristálytisztán rajzolódik ki, mit jelentett számára Isten írásos kinyilatkoztatása. „*Szegény ember drága gyöngye... világosság földi vaknak... királyon lánc, rabon napfény; testvéri hang; mintha volna élő lelke, ez a könyv a Mózes bokra, Isten szíve dobog benne.*” Meglepő ennek tudatában, hogy hitében voltak krízisek és egyfajta spirituális hullámvasutat járt be. Ez

nem kritikája, sokkal inkább erénye a 160 éve született írónak. Gyermekkorának engedelmesség majd a tekintélyi hit volt jellemzője. Túl a kamasz-, sőt ifjúkorán természetesnek tűnt, hogy 19 évesen *Devecserben* megkomponálta, a ma már klasszikus karácsonyi énekünket: *Fel nagy örömré. Ott szavakba öntött imája hitében, pontosabban hitéből élő krisztushívő fohásza: „Uram! Add szent kegyelmedet! Segíts küzdelmeimben! Órizz meg minden bajtól, hogy Téged zavartalanul szerethesselek, mert csak Te vagy az, akit szeretni akarok határtalanul és lángoló szívvel. te vagy az én egyetlen és legönzetlenebb Atyám!”* Próféciát művelt saját jövőbeli harcát megelőlegezve. Könnyed hívő öröme, életigenlése ürömmé torzult. Boldogtalan házassága miatt hatalmasodott el lelkében a lázadás. Nem Isten ellen lett rebellis, az egyházi hatósággal akaszkodott össze, kik nem voltak hajlandók érvényteleníteni hirtelen felindulásban létrejött frigyét. Az 1870-es évek elején egy baráti levélváltásban a következők szerint jellemezte önmagát: *„én pápistának keresztelt istentelen pogány vagyok”*. Önsajnálkozásából tört fel e vallomása. Az intézményes egyházzal szembeni tehetetlensége önmarcangolásba dagonyázta sebesült lelkét. Gyötrődése és a fiskális egyházzal szembeni kínjai, szerencsére csak egy rövid életszakaszra, de elszívták a levegőt a személyes Jézus élmény megélésétől. Maga az író tárta fel eme vívódásait, de már úgy, mint akiben a hit kitörölhetetlen mélységgel, mintegy jákobi fanatizmussal áldássá válhatott. 1897 nyarát követően, mint Eger polgára már önkritikusan vallotta: *„Sok idő kellett, még ki tudtam jutni a levegőre, a fényre ... Hajós voltam, akinek 35 évig kellett haladnia iránytű nélkül. Csak hanyódtam, süllyedeztem, ide-oda tépelődtem a folytonos ködben, nem tudtam hová jutok. De azért mentem, haladtam irányozgattam magamat ösztönszerűleg.”* Az Égi Gazda nem késlekedett. Heves megye központjában adott mellé igaz,

életszentségre igyekvő, hitben tisztuló barátokat. Voltak ilyenek korábban is. A jubiléum író dédunokája, **Keller Péter** a *Keresztény Miskolci Szemle* legutóbbi számában megjelent tanulmányára hivatkozom. Értekezésem vége felé, a már címben is sejtésszerű ellentmondást egyértelműen csak a szenvedés és az egyéni keresztútjárás, mint örök passió oldották fel Gárdonyi Gézában is. Kiváló és jeles barátok vették őt körül, kikre az irodalomkritika s talán az olvasók egy vékony rétege is tudatos elhallgatással viseltetett. Igyekezvén, maradjon mint „egri remete”, avagy az „egri sánc lakója” fura, furcsa és különködő valaki az emberemlékezetben. Madarat tolláról, embert barátjáról jegyében, igenis álljon itt néhány lenémított név, kik Gárdonyi Géza életének meghatározó, épületes barátai: **Dankó Pista, Pósa Lajos, Bródy Sándor, a Feszty kör tagjai. Cs. Varga István** irodalomtörténészt idézzem, miszerint *a Gárdonyi életmű gyémánttengelye a Jézus esemény*. Ennek ékes bizonyítékai a szakrális szférából a cisztercita rendből **Torday Ányos, Kürti Menyhért, Macki Valér, Madarász Flóris, Werner Adolf**. Az egri főegyházmegye papságából **Halászi Ceasar, Pétery (Petró József), Kriston Endre**, levelezőtársai köréből **Prohászka Ottokár**. Nomen est omen. Égből néznek most le, tanúk ők. Mindahányan, s még a felsoroltakon túl több mint tíz pap, akik Gárdonyi Géza hitének állandó frissülést, elevenséget és teológiai, morális hitelességet kölcsönöztek. Vár melletti otthona mindig nyitva állt. S ahogy dolgozószobája felett ablakon át szüremkedett a fénysugár, e szakrális, papi személyek által úgyszintén az Isten- világosság ragyogott napról napra lelkében.

Szakrális világban élt majdcsak hat évtizeden át. Olykor Istennel birkózva, de javarészt az Isten, hol az Atya, hol Szent Fia, hol pedig a Szentlélek kezét szorongatva. Az égi Gazda nem késlekedett. Akkor és úgy adott feleletet, ahogy a Szeretet Istene képes csak adni. Mindezt

Eger várának tőszomszédságában, otthonának alkotói csendjében, szilaj szenvedélyességgel. Képes volt felszámolni, Isten kegyelmével letörölni, de legalább is olvashatatlan maszatólássá tenni, bizonyos egyházi körökkel szembeni sérelmeit. Sziklaszilárd tény, Isten hitét sosem veszítette el. Következétesen és alázattal, Krisztus bizalmában tudott tovább alkotni. A szenvedélye, vágyakozása és küzdelmei az Istenemberrel végtére is legyőzték kételyeit. Megadta magát Istennek, rabja volt, s maradt. Engedett szeretete elhatalmasodásának. Másokat is becsalogatott, sugallva, légy te is, kedves olvasóm Isten rabja, a Szeretet szolgája, ha úgy tetszik szentjános bogara. Ahogy az evangéliumokból ismert kenyérszaporítás példája örök üzenet: Jézushoz hasonlóan a teremtmény is csak azt tudja megsokasítani, amije van, amivel rendelkezik. Gárdonyi alakjaiban, más-más arányokban felcsillan a szeretet. Megérkezik az olvasó szívéhez is. Ahhoz, hogy megmaradjon a lelkek hiteles ábrázolójának, önön spiritualitásában szorgosan és folyamatosan rendet kellett tennie. A dühök rövidke rabságát fokozatosan felőrlötte az Isten rabsága. 59 esztendejére pontosan ráillenek *Hamvas Béla* fogalmával, miszerint a pillanat Gárdonyi olvasatában sem másodpercek ideje volt, sokkal inkább spirituális aktus, melyben a megtisztult személy karaktere tárulkozhatott fel mesterkéletlenül. 1913. januárjában már zarándok krisztushívőnek vallotta magát, akit egy cél vezérel:

8

*„Az én aranyom nem a hegyek bányáiból való;
az én tömjénem nem Arábia illatfáin termett
az én mirhám sem testi sebeket enyhít.*

De csak odaviszem, hova a Napkeleti Három.”

Megküzdött hit Gárdonyi Isten-kapcsolata. Ismét igazolódik a keleti egyházatyák, *Nazianzi Szent Gergely*, *Nyssai Szent Gergely*, de akár *Nagy Szent Vazul* ősegyházbeli megfogalmazása, amikor a keresztet, mint „a lélek egyfajta emelő szerkezetét” említik elmékedéseikben. Ez emelte túl a jubiléus író is a legkényesebb önigazolásánál magasabbra. Lélek-forradalma átvalósult, a lázadó és rebellis férfi képes volt újjászületni Isten-gyermekségében. Énje szerteágazó csörtetésein felülemelkedett alázata, - mind eközben lelki békessége megizmosodott. 1897 nyarától Egerben alkothatta meg legismertebb műveit. Emberábrázolása, sokszínű lélekrajzai éppen Krisztus kegyelméből, az Atya iránti bizalomból váltak tisztábbá, áttetszőbbé és közvetlenebbé. Moralitásának, önfegyelmének és a Szentlélek sugallta alkotói vénájának együttes remeke mindaz, amit ma joggal Gárdonyi életműként emleget fiatal és éltesebb, szakember és a mindennapok olvasója. A már említett *Nyssai Szent Gergely* veretes gondolata sejlik fel bennem: „*Nekem úgy tűnik, hogy a 'nem idő előtti', tehát a megfelelő időben történő születés az, amikor valaki Isten félelmében foganja, és lelki vajúdásban megszüli a saját üdvösségét. Izaiás próféta is mondja, képletesen szólva ugyanis akkor leszünk saját magunknak a szülőjévé, ha jó szándékkal és tudatos elhatározással átformáljuk, új életre hívjuk, és világra hozzuk magunkat.*” Gárdonyi Géza cisztercita szerzetes barátja, *Torday Ányos* azon kesergett, hogy „*mi egriek nem emelhetjük magasabbra testét a Bebek-bástya magaslatánál*”.

Sóvárgását bizonyosan megkoronázta a Szentháromság Isten irgalma és igazságossága örök üdvösségével. Ez pedig annak az embernek az örök

sorsa, ki e szavakkal fejezte be földi zarándokútját: „*Az én szívemben az Isten lakozik.*”

Köszönöm megtisztelő figyelmüket/

Erdőtelek, 2023. április 3.